

DOI: 10.31648/pw.6878

ARKADIUSZ ŻUKOWSKI

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3413-9492>

University of Warmia and Mazury in Olsztyn

MARCIN CHEŁMINIAK

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6963-3143>

University of Warmia and Mazury in Olsztyn

DÉTENTE MIĘDZY ZACHODEM A WSCHODEM. KONFERENCJA BEZPIECZEŃSTWA I WSPÓŁPRACY W EUROPIE Z PERSPEKTYWY POLSKI

Détente between the West and the East. The Conference on Security and Cooperation in Europe from the Polish perspective

ABSTRACT: The purpose of this article is to analyse the policy of détente between the West and the East at the Conference on Security and Cooperation in Europe (CSCE) from Poland's perspective. The article begins with a synthetic theoretical and historical introduction concerning the formation of a new international order, particularly in Europe. The state of research on the CSCE in Poland is also outlined in a synthetic way. An analysis of Poland's role in the CSCE forum is then presented in the context of the multifaceted negotiation processes in a chronological and problematic arrangement from the perspective of the theory of international roles. Endo-, and especially exogenous, connections concerning Poland's functioning in the Eastern Bloc, including the hegemonic position of the USSR in it, were taken into account. Particular focus is placed on the implications of the CSCE Final Act for Poland. The article is based on Polish and English-language sources.

KEYWORDS: CSCE, détente, Polish Foreign Policy, Role theory and international relations

Wprowadzenie

Celem niniejszego artykułu jest analiza polityki détente na forum Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (KBWE) z perspektywy Polski. Autorzy w swoich rozważaniach odwołali się do teorii ról międzynarodowych, przyjmując, że ta teoria jest najbardziej adekwatna w kontekście badań roli państwa w ramach struktury międzynarodowej i w najlepszy sposób pozwoli zrealizować główny cel

badawczy. Cel ten wynika z ogólnego problemu poznawczego, który można sformułować następująco: jaka była rola Polski, państwa formalnie suwerennego, choć praktycznie zależnego w swojej polityce zagranicznej od Związku Radzieckiego w procesie kształtowania polityki détente na forum KBWE, a potem realizacji podstawowych kierunków działań tej międzynarodowej struktury? Odpowiedź na tak sformułowany problem wymagać będzie zweryfikowania hipotezy, w której zakłada się, że uwarunkowania zimnowojenne polityki międzynarodowej w okresie détente znacząco wpłynęły na rolę Polski w ramach KBWE.

Stan badań w Polsce nad KBWE jest zróżnicowany. Zdecydowanie najwięcej publikacji wydano w okresie jej funkcjonowania. Opublikowano i opatrzone komentarzem też dokumenty KBWE (Rotfeld 1983). Dotychczas obroniono dwa doktoraty na temat kontynuatorki KBWE, tzn. Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (OBWE) (Zob. Bielecka 2003; Marcinkowski 2001).

1. Teoria ról międzynarodowych

Role międzynarodowe można traktować jako kategorię ról społecznych. W latach 70. XX w. szybko rozwijające się badania nad rolami społecznymi zrodziły wśród części badaczy pomysł przeniesienia ich wyników do nauki o stosunkach międzynarodowych (Zajac 2015, 128). W następnych latach coraz więcej naukowców i analityków zaczęło się odwoływać do teorii ról międzynarodowych (zob. Backman 1970, 310-319; Bailin Wish 1980, 532-554; Jönsson/Westerlund 1982; Risse-Kapfen 1996, 53-80; Harnisch/Frank/Maull 2011; Breuning 2019). Jednym z nich był Kalevi J. Holsti, który podkreślał, że w polityce międzynarodowej funkcjonowanie suwerennych (nawet tylko formalnie) podmiotów państwowych implikuje fakt, iż wypełniają one specyficzne role wynikające z decyzji i działań w zakresie polityki zagranicznej. Są one efektem przede wszystkim koncepcji i wizji decydentów, potrzeb państwa oraz istotnych wydarzeń lub trendów pojawiających się w środowisku międzynarodowym (Holsti 1970, 243). Ziemowit J. Pietraś określił rolę międzynarodową z kolei jako „spójny system wybranych przez państwo działań w stosunkach zewnętrznych” (Pietraś 1989, 18). Teoria ról międzynarodowych ma istotne zalety, ponieważ pozwala łączyć rozmaite tradycyjne poziomy analizy w badaniach nad polityką zagraniczną. Teoria ta jest zatem jednym ze sposobów, dzięki któremu możemy zapewnić większą integrację między analizą polityki zagranicznej a stosunkami międzynarodowymi (Thies 2009, 35-36). Na kształt ról międzynarodowych danego podmiotu:

Składa się kompleks czynników wewnętrznych i międzynarodowych, ujmowanych jako determinanty ról międzynarodowych, określanych także jako czynniki warunkujące

czy uwarunkowania. Odgrywane przez państwo role międzynarodowe są w dużej mierze tożsame z determinantami jego polityki zagranicznej (Zając 2013, 17-18).

W polskiej nauce o stosunkach międzynarodowych kompleksową klasyfikację zaproponował właśnie Z. J. Pietraś. Z szeregu ról międzynarodowych, które wyodrębnił według poniższych kryteriów najbardziej adekwatne pod kątem analizy roli Polski na forum KBWE będą – zdaniem autorów – następujące (Zając 2013, 21):

- kryterium podmiotowe (kryterium twórcy lub autora roli)
 - role narzucane i oczekiwane przez innych aktorów stosunków międzynarodowych
 - role wybierane przez samego aktora
- kryterium przedmiotowe
 - role polityczne
 - role ekonomiczne
 - role kulturowe
 - role militarne
 - role ideologiczne
- kryterium przestrzenne (kryterium terytorialnego zasięgu roli)
 - role lokalne
 - role subregionalne
 - role regionalne
 - role ponadregionalne
 - role globalne
- kryterium czasu
 - role krótkoterminowe
 - role średnioterminowe
 - role długoterminowe
- kryterium stosunku do rzeczywistości międzynarodowej
 - role rewolucyjne
 - role innowacyjne
 - role konserwatywne
 - role reakcyjne
 - role kooperacyjne i wrogie
 - role nasycone i nienasycone
 - role aktywne i bierne
 - role intensywne i nieintensywne
- kryterium efektywności roli
 - role deklarowane
 - role realizowane (rzeczywiste)

2. Droga do *détente*. Porządek/ład międzynarodowy na świecie i w Europie po II wojnie światowej

W wyniku II wojny światowej po raz kolejny zmienił się porządek/ład międzynarodowy na świecie i w Europie. Stany Zjednoczone i Związek Radziecki nie tylko określiły i zdefiniowały większość zasad polityki międzynarodowej, lecz także przejęły dyplomatyczne i militarne przywództwo w Europie. To one odgrywały decydującą rolę w debacie na temat losu Niemiec, ale też kształtu bezpieczeństwa europejskiego (Holsti 1974, 79-80). Europejski ład polityczny funkcjonujący po II wojnie światowej opierał się przede wszystkim na elementach porządku w relacjach między tymi dwoma mocarstwami. Wspierał się on na trzech filarach: nienaruszalności stref posiadania; ograniczaniu przemocy; przestrzeganiu zobowiązań (Bryła 2002, 162). Ład powojenny miał kilka etapów ewolucji. Józef Kukułka wyróżnia trzy podstawowe etapy: 1) instytucjonalizacji „zimnej wojny” (1945-1955); 2) stabilizowania „zimnego pokoju” (1955-1969), który opierając się na strukturach ładu międzynarodowego z pierwszej dekady powojennej, jednocześnie charakteryzował się ożywioną dynamiką ich funkcjonowania; 3) stabilizowania dialogu i odprężenia międzynarodowego (1970-1990), który w strefie europejskiej charakteryzował się wyraźnym postępowaniem w konkretyzacji ponadblokowych przedsięwzięć paneuropejskich (Kukułka 1996, 455-470).

Istotnymi czynnikami polityczno-gospodarczymi, o charakterze zewnętrznym i wewnętrznym, przyspieszającymi pod koniec lat 60. instytucjonalizację tego procesu, a potem prowadzącymi do *détente*, były:

- stopniowe wyrównanie się potencjałów nuklearnych USA i ZSRR na przełomie lat 60. i 70. oraz dążenie obu supermocarstw do ograniczenia wyścigu zbrojeń w celu uniknięcia przypadkowej wojny termonuklearnej o skutkach nieobliczalnych dla całego świata;
- dążenie ZSRR oraz pozostałych krajów bloku wschodniego do zaakceptowania przez Zachód polityczno-terytorialnego *status quo* w Europie: uznania nowych granic i narzuconego ustroju (tzw. porządku jałtańsko-poczdamskiego), oraz zainteresowanie przywódców i nowej kadry menedżersko-technokratycznej uzyskaniem dostępu do nowoczesnej technologii i niezbędnych do jej zakupienia kredytów zachodnich;
- zainteresowanie zachodnich kół gospodarczych i bankowych ożywieniem kontaktów handlowo-gospodarczych z blokiem wschodnim w celu uzyskania większych zysków oraz dodatkowych rynków zbytu dla swoich urządzeń i towarów;
- oczekiwanie kierownictwa ZSRR, iż projektowana w toku odprężenia ogólnoeuropejska konferencja bezpieczeństwa może przyspieszyć wycofanie wojsk

amerykańskich z Europy, wzmacniając dominację Moskwy nad całym kontynentem;

- zainteresowanie supermocarstw odprężeniem i załagodzeniem napięć w Europie ze względu na uwikłanie się USA w wojnę wietnamską, a ZSRR w interwencję w Czechosłowacji w 1968 r. oraz narastający konflikt z Chinami Ludowymi (konflikty graniczne 1969–1970) (Cziomer 2008, 174).

Najważniejsze elementy détente w relacjach Wschód-Zachód w latach 70. i 80., czyli w okresie negocjacji KBWE, a potem pierwszych latach funkcjonowania tej instytucji, to (Cziomer 2008, 174):

- dążenie do ustanowienia terytorialnego *status quo* w skali europejskiej;
- ograniczenie i kontrola wyścigu zbrojeń między ZSRR a USA oraz NATO i Układem Warszawskim;
- rozbudowa i instytucjonalizacja współpracy politycznej, gospodarczej, ochrony środowiska naturalnego, kulturalnej, humanitarnej oraz w zakresie kontaktów społecznych w skali całej Europy.

Za cezurę w polityce odprężenia między Wschodem i Zachodem można przyjąć poniższe fazy rozwoju:

- pierwsza (1963-1969): wstępne poszukiwanie porozumienia i odprężenia;
- druga (1970-1979): okres instytucjonalizacji odprężenia (*détente*);
- trzecia (1980-1985): przejściowe załamanie się odprężenia i powrót do konfrontacji;
- czwarta (1986-1990/1991): II faza odprężenia i przezwycięzenie konfliktu Wschód-Zachód.

Analizując rolę Polski na forum KBWE, należy oczywiście wziąć pod uwagę uwarunkowania zewnętrzne polityki zagranicznej Polski po 1945 r. Polska Ludowa znajdowała się w radzieckiej strefie wpływów. Od 1949 r. była członkiem Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej (RWPG), a od 1955 r. – Układu Warszawskiego (UW). Po śmierci Stalina stosunki ZSRR z państwami satelickimi nie wykraczały poza ramy wyznaczone przez uwarunkowania ideologiczne oraz „doktrynę Breżniewa”. W przypadku jakiegokolwiek zagrożenia następowała reakcja moskiewskiego centrum (Weremiuk 2001, 43). W okresie Polski Ludowej po przełomie październikowym w 1956 r. obowiązywały trzy główne zasady polityki zagranicznej, które jednocześnie określały kierunki zaangażowania międzynarodowego PRL (Zięba 2013, 26):

- zasada internacjonalizmu socjalistycznego, oznaczająca jedność, przyjaźń, wzajemną pomoc i ścisłą współpracę z państwami socjalistycznymi, co odnosiło się głównie do państw należących do UW i RWPG;
- zasada solidarności z narodami walczącymi o wyzwolenie narodowe i społeczne, a więc z państwami Trzeciego Świata, starającymi się uwolnić spod zależności kolonialnej i neokolonialnej;
- zasada pokojowego współistnienia z państwami o odmiennym ustroju społeczno-politycznym (kapitalistycznym).

3. Aktywność Polski na forum KBWE

Rola Polski na forum KBWE była widoczna już na etapie konceptualizacji tej inicjatywy. Jedną z ważniejszych przesłanek skłaniającą władze PRL do zaangażowania się na rzecz KBWE było dążenie do stabilizacji istniejącego w na Starym Kontynencie *status quo*, którego zasadniczy element stanowiło uzyskanie politycznej akceptacji istniejących granic, w tym granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej, przez wszystkie państwa europejskie oraz USA i Kanadę (Zięba 2015, 115). Ponadto Polska zmierzała do łagodzenia, oczywiście w miarę własnych możliwości i potencjału, podziału Europy, który zagrażał bezpośrednio bezpieczeństwu międzynarodowemu państwa (Zięba 1998, 64). Polska koncepcja obejmująca kwestie dotyczące ładu politycznego i gospodarczego nie była jednak zgodna do końca ze stanowiskiem Moskwy i pozostałych państw Układu Warszawskiego. Dotyczyło to m.in. ważnej dla Polski kwestii kształtu granic (Jarząbek 2008, 90).

Obie strony rywalizacji zimnowojennej na drodze zgłaszanych licznych projektów i planów same dążyły do zmniejszenia napięcia pomiędzy blokami (Jach 2017, 160). To z kolei dało początek procesowi dwu- i wielostronnych konsultacji oraz rozmów, które doprowadziły do zwołania w 1973 r. konferencji, która już w trakcie fazy roboczych spotkań w Genewie nazwana została Konferencją Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (Rotfeld 1990, 37-38). Na przełomie 1969 i 1970 r. rząd Finlandii podjął szereg działań i konsultacji, zmierzających do zwołania konferencji. Finlandia zaoferowała gotowość do przejścia funkcji gospodarza. Rozmowy i negocjacje przeciągnęły się do połowy lat 70., przebiegając równolegle do procesu normalizacji stosunków RFN z krajami bloku wschodniego w latach 1970-1973. Ważnym elementem konsultacji było podjęcie w 1973 r. między NATO a UW rokowań rozbrojeniowych w Wiedniu na temat redukcji zbrojeń i sił zbrojnych w Europie, które trwały z przerwami do 1989 r. Inicjatywy te przyczyniły się do znacznej poprawy atmosfery politycznej oraz stosunków wzajemnych między państwami NATO i UW, pozwalając także na przyspieszenie przygotowań oraz zwołanie ogólnoeuropejskiej konferencji bezpieczeństwa (Cziomer 2008, 187).

Strona polska chciała, aby dokument końcowy KBWE podsumowujący negocjacje był swego rodzaju traktatem pokojowym, takim, który *de facto* sankcjonowałby rozbięcie Niemiec. Warszawa starała się również o uznanie NRD i jej udział w konferencji. Wynikało to przede wszystkim ze sposobu definiowania interesów międzynarodowych PRL w tym okresie, a nie nacisków Moskwy, choć oczywiście to również było w interesie ZSRR (Jarząbek 2008, 49). Polska sprzeciwiała się, aby w negocjowanej deklaracji zasad stosunków międzynarodowych łączono zobowiązania. Obawiano się szczególnie łączenia zasady nienaruszalności granic z wyrzeczeniem się siły czy też łączenia nienaruszalności granic z zasadą prawa narodów do samostanowienia (Jarząbek 2011, 419).

4. Akt końcowy KBWE

Akt końcowy KBWE, zwany czasami również Wielką Kartą Pokoju (Zob. Wielka Karta Pokoju: materiały Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy 1975), składał się z 10 zasad/reguł, które miały regulować stosunki pomiędzy uczestnikami konferencji. Przyjęto go na jej zakończenie – 1 sierpnia 1975 r. w Helsinkach. Został podpisany przez wszystkie, oprócz Albanii, państwa europejskie (33) oraz Stany Zjednoczone i Kanadę. Nie była to umowa w rozumieniu prawa traktatowego, ale raczej uroczysta deklaracja intencji. Intencji o istotnym znaczeniu politycznym i międzynarodowym. Akt wyrażał wolę kooperacji państw w zimnowojennej Europie.

W Akcie końcowym KBWE sfery zainteresowania państw, które się pod nim podpisały zostały podzielone na tzw. koszyki:

- pierwszy obejmował zagadnienia bezpieczeństwa europejskiego;
- drugi dotyczył współpracy w zakresie gospodarki, nauki, techniki i ochrony środowiska;
- trzeci określał współpracę w kwestiach humanitarnych i dziedzinach pokrewnych;
- czwarty zawierał ustalenia dotyczące kontynuowania procesu KBWE.

Akt końcowy KBWE dał państwom uczestnikom konferencji instrumenty, które mogły wpłynąć na stabilizację sytuacji w podzielonej Europie, ale również otwierały szanse rozwijania wzajemnie korzystnej współpracy w różnych sferach. Wprowadzały ponadto nakaz poszanowania przez państwa praw człowieka, co wówczas nie stanowiło norm *ius cogens*. Były to zasady typowo europejskie, gdyż właśnie w Europie w minionych dwóch stuleciach doszło do krwawych wojen o granice. Konflikty te skutkowały masowymi naruszeniami praw człowieka, a idea ich ochrony miała genezę europejską m.in. w myśli francuskiego oświecenia. Nie bez znaczenia było i to, że niedawne europejskie mocarstwa kolonialne miały mroczną kartę w gwałceniu praw ludów i narodów podbitych oraz skolonizowanych (Zięba 2015, 109-110). Warto za E. Cziomerem podkreślić:

Akt Kończący KBWE miał jednak wyłącznie znaczenie polityczne, a nie prawnomiędzynarodowe. Oznaczało to w praktyce, iż chociaż postanowienia nie były obowiążące z prawnego punktu widzenia, to jednak wymuszały na sygnatariuszach ich przestrzeganie, ponieważ w przeciwnym wypadku narażały na krytykę ze strony innych uczestników KBWE (Cziomer 2008, 189).

Polska, podobnie jak inne państwa bloku wschodniego, postrzegała Akt końcowy KBWE jako dokument potwierdzający konsekwencje II wojny światowej, czyli układ granic, podział polityczny i społeczno-ekonomiczny Starego Kontynentu, jaki się wyłonił po 1945 r. (Jarząbek 2011, 440). Dla Polski konferencja helsińska

i jej ustalenia były też szansą na intensyfikację, przy wszystkich ograniczeniach ideologicznych i geopolitycznych, współpracy z państwami zachodnimi, szczególnie w wymiarze gospodarczym i finansowym. W przededniu podpisania Aktu końcowego KBWE Polskę odwiedził prezydent USA (Zob. Wytyczne dla środków masowego przekazu dotyczące KBWE, Departament Studiów i Planowania 1975). Wizyta Geralda Forda wpisywała się w szerszy kontekst polityki odprężenia na linii Moskwa-Waszyngton, która trwała przez całe lata 70. aż do radzieckiej interwencji w Afganistanie w grudniu 1979 r. W okresie *détente*, który przypadł na okres rządów Edwarda Gierka Polska prowadziła aktywną politykę zagraniczną, czego efektem były liczne wizyty I sekretarza KC PZPR składane zagranicznym głowom państw, szefom rządów i sekretarzom partii komunistycznych oraz podejmowanie najważniejszych polityków w Polsce. Otwarcie na Zachód było elementem strategii E. Gierka, który kreował się na przywódcę pragmatycznego i otwartego na świat.

Wizyta prezydenta G. Forda miała być wyrazem dobrych kontaktów polsko-amerykańskich, w szczególności na gruncie handlowym. W okresie poprzedzającym spotkanie przywódców państw i rządów w Helsinkach stosunki międzynarodowe Polski uległy ożywieniu. 17 lipca 1975 r. Polskę odwiedził brytyjski minister spraw zagranicznych lord James Callaghan, który w imieniu Zjednoczonego Królestwa podpisał z PRL deklarację o rozwoju przyjaznych stosunków między obydwoma państwami (Skrzypek 2010, 240). Kolejnym ważnym gościem był wspomniany wcześniej Gerald Ford, będący drugim amerykańskim prezydentem wizytującym Polskę w okresie rządów Gierka (w 1972 r. Polskę odwiedził Richard Nixon). I sekretarz PZPR w pamiętniku napisał, iż priorytetem dla niego było zwiększenie amerykańskiej sprzedaży w Polsce, a w szczególności uzyskanie licencji na nowoczesny telewizor kolorowy. Trudności jednak wynikały z faktu, iż część elementów elektronicznych objęta była wojskowym embargiem, a Amerykanie obawiali się, że nowoczesna technologia zostanie przekazania ZSRR.

Podczas szczytu w Helsinkach, z 1 na 2 sierpnia 1975 r., przy okazji uroczystego podpisania Aktu końcowego KBWE, doszło m.in. do całonocnej rozmowy kanclerza Helmuta Schmidta z I sekretarzem KC PZPR Edwardem Gierkiem. Stanowiła ona kontynuację negocjacji zapoczątkowanych na początku lat 70. dotyczących odszkodowań dla Polaków będących ofiarami represji III Rzeszy, głównie więźniów obozów koncentracyjnych i robotników przymusowych podczas II wojny światowej. Rząd RFN zabiegał z kolei o rozszerzenie zakresu migracji ludności pochodzenia niemieckiego do RFN w ramach tzw. akcji łączenia rodzin (Cziomer 2008, 195-196). Częściowy kompromis w powyższych sprawach osiągnięto jednak dopiero po zakończeniu szczytu KBWE¹. Zdaniem Józefa Kukułki podpisanie

¹ Uzgodnienia te ujęto w pakiet porozumień podpisanych 9 października 1975 r. w Warszawie podczas wizyty ministra spraw zagranicznych RFN Hansa-Dietricha Genschera w Polsce. Obejmował on: 1) umowę o zaopatrzeniu emerytalnym i wypadkowym (tzw. umowa rentowa), 2) porozumienie w zakresie zaopatrzenia emerytalnego między państwami i ich instytucjami ubezpieczeniowymi,

Aktu końcowego KBWE wpłynęło korzystnie na rozwój współpracy europejskiej (Kukułka 1997, 147-221).

Sygnowanie Aktu końcowego KBWE przez państwa komunistyczne było przez nie traktowane w kategoriach sukcesu. Rekomendacje dotyczące praw człowieka nie były początkowo postrzegane przez nie jako wyjątkowo niebezpieczne dla systemu, choć widziano w nich wymuszone ustępstwo (Jarzabek 2008, 161). Ustalenia konferencji helsińskiej wpłynęły na zmianę sytuacji opozycji antysystemowej także i w Polsce. Biorąc pod uwagę fakt sygnowania przez władze komunistyczne w państwach Układu Warszawskiego postanowień Wielkiej Karty Pokoju, nieformalne dotąd i niesformalizowane stowarzyszenia społeczne zaczęły proces powoływania do życia instytucji, które będą stały na straży kontroli tego, w jakim stopniu rządzący będą realizować postanowienia końcowe. Podobnie wyglądała sytuacja w Polsce, gdzie w następstwie zawiązania się struktur KOR powstawały ugrupowania opozycyjne (Jach 2017, 168-174).

Zdaniem Ryszarda Zięby rola KBWE ewoluowała wraz z procesem odprężenia w stosunkach międzynarodowych. Według niego:

Było to możliwe dzięki temu, że uchwały KBWE zaczęto traktować jako normy, których przestrzeganie stabilizuje stosunki międzynarodowe i ułatwia współpracę w różnych, niekiedy bardzo konfliktowych dziedzinach oraz podnosi standardy zachowań międzynarodowych (Zięba 1998, 88-89).

KBWE tworzyło procedury i instytucje z zakresu dyplomacji prewencyjnej (Świ-talski 1993).

Proces KBWE napotykał jednak na trudności, które pojawiły się już na pierwszym po konferencji helsińskiej spotkaniu przedstawicieli ministrów spraw zagranicznych w Belgradzie w 1977 r. Jak podkreślił Marian Dobrosielski, przewodniczący polskiej delegacji, spotkanie to traktowano jako środek służący rozwojowi procesu odprężenia, a nie zaś jako cel sam w sobie (Dobrosielski 1978, 91). Podobne stanowisko zajmowano podczas spotkań w Madrycie (1980-1983) (Rotfeld 1984; 2005, 9-30).

Ważnym etapem w rozwoju KBWE była konferencja wiedeńska (1986-1989). W dokumencie podsumowującym z 19 stycznia 1989 r. rozwinęto kwestie dotyczące bezpieczeństwa międzynarodowego i ludzkiego wymiaru KBWE. Potwierdzono przywiązanie do 10 zasad Aktu końcowego, a szczególnie wyeksponowano równouprawnienie i samostanowienie narodów oraz prawo do określania swojego wewnętrznego i zewnętrznego statusu politycznego w warunkach pełnej wolności

3) umowę międzyrządową o udzieleniu przez RFN Polsce kredytu finansowego w wysokości 1 mld marek o niskim oprocentowaniu (2,5%) w celu wsparcia współpracy gospodarczej, 4) zapis protokolarny dotyczący wyjazdu z Polski 120 000-125 000 osób pochodzenia niemieckiego na pobyt stały do RFN (Cziomer 2008, 196).

bez ingerencji obcych państw (Malendowski 1998, 429). Kolejnym istotnym wydarzeniem była konferencja paryska z 1990 r. W dniu 21 września 1990 r. przyjęto Paryską Kartę Nowej Europy, która zawierała cały zestaw zasad i reguł wzmacniających treść postanowień Aktu końcowego KBWE (Malendowski 1998, 429).

Na początku lat 90. XX w. dla Polski, podobnie jak dla innych państw Europy Środkowej i Wschodniej, a także dla Zachodu, nie było lepszej i bardziej wszechstronnej struktury bezpieczeństwa niż system KBWE (Zięba 1997, 451). Niemniej jednak po rozpadzie dwubiegunowego systemu bezpieczeństwa (rozpad ZSRR i bloku wschodniego, rozwiązanie Układu Warszawskiego) opieranie się Polski w polityce zagranicznej na KBWE było trudne do zrealizowania (Łoś-Nowak 1999, 60).

Warto podkreślić aktywność Polski także w późniejszej fazie funkcjonowania KBWE, jeszcze przed przekształceniem jej w OBWE. KBWE odgrywała ważną rolę w koncepcjach polityki zagranicznej rządu Tadeusza Mazowieckiego. Premier T. Mazowiecki wysunął bowiem koncepcję powołania Rady Współpracy Europejskiej, której zadaniem miało być utrzymywanie dialogu politycznego oraz „utorowanie drogi ogólnoeuropejskim formom integracji” (Czaputowicz 2010, 371-372). Premier T. Mazowiecki zaproponował także w 1990 r. utworzenie siedziby w Warszawie Rady Współpracy Europejskiej jako głównego organu KBWE. Nie udało się to wówczas, ale już na szczycie paryskim KBWE w listopadzie 1990 r. przekonano inne państwa w sprawie umiejscowienia w Warszawie Biura Wolnych Wyborów. Biuro to przekształcono w 1992 r. w Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka (ODIHR). Później stało się ono głównym organem obywatelskiego wymiaru KBWE/OBWE (Zięba 2015, 116).

Dla Polski mechanizm KBWE był istotnym instrumentem stabilizacji bezpieczeństwa i jednocześnie doskonałym forum dialogu i negocjacji. Jerzy Maria Nowak, ambasador Polski przy OBWE w ten sposób ocenił działanie KBWE „[...] pełniła ważne funkcje regulacyjne, ustanawiając swego rodzaju polityczne «reguły gry» zachowania się państw należących do różnych bloków” (Nowak 1995, 140).

5. Rola Polski w procesie KBWE/OBWE

Należy podkreślić, że Polska starała się wcielać w życie postanowienia KBWE, choć np. w kontekście przestrzegania praw człowieka nie zrealizowano wszystkich ustaleń². Zaangażowanie Polski m.in. w pogłębianie procesu KBWE stanowi-

² Zob. szerzej: Rotfeld, A. D. (red.) (1989), Polska a realizacja uchwał KBWE. Cz. 1: Między Hel-sinkami a Wiedniem. Warszawa/Zielona Góra; Rotfeld, A. D. (red.) (1989), Polska a realizacja uchwał KBWE. Cz. 2: Spotkanie wiedeńskie. Warszawa/Zielona Góra. W cz. 2 ujęto też bibliografię publikacji na temat KBWE (opr. Z. Lachowski).

ło realizację koncepcji państwa pośredniczącego w dialogu między Wschodem a Zachodem (Łoś-Nowak 2001, 263).

Wielokrotnie podkreśla się, że Polska od samego początku należała do aktywnych uczestników KBWE. Dla Polski KBWE, a później OBWE stanowiły istotnym element europejskiego systemu bezpieczeństwa, m.in. uwypukla się fakt, iż proces KBWE przyczynił się do uzyskania w 1990 r. politycznej akceptacji wszystkich państw europejskich dotyczącej granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej (Nowak 1995, 156).

Oprócz znaczącego zaangażowania Polski w proces KBWE do 1989 r. warto podkreślić cenne jej inicjatywy na początku lat 90. XX w., m.in. wspomniane powołanie Rady Współpracy Europejskiej; misji pokojowych; nadzwyczajnej pomocy w ochronie środowiska, stworzenie kodeksu postępowania państw w polityczno-militarnych aspektach bezpieczeństwa; opracowanie jednolitego dokumentu z zakresu ludzkiego wymiaru KBWE/OBWE; współautorstwo projektu Konwencji o konceyliacji i arbitrażu; uczestnictwo w negocjacjach nad Traktatem o konwencjonalnych siłach zbrojnych i Konwencji o otwartych przestworzach (Florczak 2009, 146). Polska aktywnie uczestniczyła również w działaniach kontynuatorki KBWE, czyli Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (OBWE) – od 1994 r. Na forum OBWE polskie inicjatywy dotyczyły m.in. pracy na rzecz stabilizacji bezpieczeństwa na kontynencie europejskim. (Zob. Kaczmarek 2003, 38-39; Smolarek 2016, 118)

Podsumowanie

Ocena zbliżenia na linii Wschód-Zachód w okresie *détente* na forum KBWE z perspektywy Polski była jednoznacznie pozytywna. Opinie takie formułowano przed 1989 r., a także w okresie transformacji systemowej:

Polska wykazywała na tym forum dużą aktywność, zgłaszając w imieniu bloku państw komunistycznych kilkanaście inicjatyw w dziedzinach pozostających przedmiotem prac Konferencji. Od tej pory KBWE, a wymiarze globalnym ONZ pozostaną wielostronnym forum, na którym Polska będzie skupiać swoją, w tym i samodzielną, aktywność (Kupiecki/Szczepanik 1995, 48).

Polska na forum KBWE pełniła zróżnicowane role. Na pewno pod kątem kryterium podmiotowego odgrywała rolę częściowo oczekiwaną (przez państwa zachodnie) i narzucaną (przez ZSRR), choć niebędącą w kolizji z własnym interesem narodowym. Z perspektywy kryterium przedmiotowego była to przede wszystkim rola polityczna, w mniejszym stopniu ekonomiczna czy militarna. Patrząc na terytorialny zasięg roli, to Polska w tamtym okresie – w kontekście uzależnienia od ZSRR

i własnego potencjału geopolitycznego, który lokował Polskę wśród państw średnich – pełniła rolę raczej o charakterze subregionalnym. Analizując rolę w kontekście kryterium stosunku do rzeczywistości międzynarodowej, należy podkreślić, że była to rola raczej innowacyjna, kooperacyjna (zwłaszcza na początku procesu kształtowania się KBWE i pod koniec jej funkcjonowania), choć w latach 80. coraz bardziej bierna. Pozostaje oczywiście pytanie, na ile była to rola deklarowana, a na ile rzeczywista.

Bibliografia

- BACKMANN, C. W. (1970), *Role Theory ad International Relations: A Commentary and Extension*. In: *International Studies Quarterly*. 14 (3), 310-319.
- BAILIN WISH, N. (1980), *Foreign Policy Makers and National Role Conceptions*. In: *International Studies Quarterly*. 4 (24), 532-554.
- BIELECKA, M. M. (2003), *Role międzynarodowe Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie [promotor Ryszard Zięba]*. Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego. Warszawa.
- BREUNING, M. (2019), *Role Theory in Politics and International Relations*. In: Mintz, A./Terris, L. (eds.), *The Oxford Handbook of Behavioral Political Science*. Oxford, 584-599.
- BRYŁA, J. (2002), *Strefy wpływów w stosunkach międzynarodowych. Aspekty teoretyczne i praktyczne na przykładzie supermocarstw*. Poznań.
- CZAPUTOWICZ, J. (2010), *Polska droga do NATO i Unii Europejskiej*. W: Persak, K./Machciewicz, P. (red.), *Polski wiek XX. T. IV*. Warszawa, 363-390.
- CZIOMER, E. (2008), *Polityka odprężenia Wschód-Zachód w latach 70. i 80.* W: Cziomer, E. (red.), *Międzynarodowe stosunki polityczne*. Kraków, 173-201.
- DOBROSIELSKI, M. (1978), *Belgrad 77*. Warszawa.
- FLORCZAK, A. (2009), *Działalność Polski w KBWE/OBWE*. W: Łoś-Nowak, T. (red.), *Organizacje w stosunkach międzynarodowych. Istota – mechanizmy działania – zasięg*. Wrocław, 14-146.
- HARNISCH, S./FRANK, C./MAULL, H. W. (2011), *Role Theory in International Relations*. Routledge.
- HOLSTI, K. J. (1970), *National Role Conceptions in the Study of Foreign Policy*. In: *International Studies Quarterly*. 14 (3), 233-239.
- HOLSTI, K. J. (1974), *International Politics. A Framework for Analysis*. London.
- JACH, A. (2017), *Akt końcowy KBWE i jego wpływ na instytucjonalizację ruchu praw człowieka w krajach Europy Środkowo-Wschodniej w perspektywie porównawczej 1975–1991 (wybrane aspekty)*. W: *Nowa Polityka Wschodnia*. 2, 157-175.
- JARZĄBEK, W. (2008), *Polska wobec KBWE. Plany i rzeczywistość 1964-1975*. Warszawa.
- JARZĄBEK, W. (2008), *PRL w strukturach politycznych Układu Warszawskiego w latach 1955-1980*. Warszawa.
- JARZĄBEK, W. (2011), *Polska Rzeczpospolita Ludowa wobec polityki wschodniej Republiki Federalnej Niemiec w latach 1966-1976. Wymiar dwustronny i międzynarodowy*. Warszawa.
- JÖNSSON, C./WESTERLUND, U. (1982), *Role Theory in Foreign Policy Analysis*. In: Jönsson C. (ed.), *Cognitive Dynamics and International Politics*, New York, 122-157.
- KACZMAREK, W. (2003), *Geneza i ewolucja udziału Wojsk Lądowych w operacjach wsparcia pokoju*. Warszawa.
- KUKUŁKA, J. (1996), *Ewolucja ładu międzynarodowego w półwieczu 1945-1995*. W: Czubiński, A. (red.), *II wojna światowa i jej następstwa*. Poznań, 451-486.
- KUKUŁKA, J. (1997), *Historia współczesnych stosunków międzynarodowych 1945-1989*. Warszawa.

- KUPIECKI, R./SZCZEPANIK, K. (1995), *Polityka zagraniczna Polski 1918-1994*. Warszawa.
- ŁOŚ-NOWAK, T. (1999), *Polityka zagraniczna RP w fazie tranżycji ustrojowej*. W: Żukowski, A. (red.), *Polska polityka zagraniczna w procesie przemian po 1989 roku*. Olsztyn, 43-68.
- ŁOŚ-NOWAK, T. (2001), *Polska cele, aspiracje, kierunki*. W: *Polityka zagraniczna. Aktorzy – potencjały – strategie*. Warszawa, 261-267.
- MALENDOWSKI, W. (1998), *Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie*. W: Malendowski, W./Mojsiewicz, Cz. (red.), *Stosunki międzynarodowe*. Wrocław, 421-431.
- MARCINKOWSKI, C. (2001), *Rola i znaczenie Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie w kształtowaniu systemu bezpieczeństwa [promotor Marian Kopczewski]*. Wydział Strategiczno-Obronny. Akademia Obrony Narodowej. Rembertów.
- NOWAK, J. M. (1995), *OBWE – między oczekiwaniami a rzeczywistością (w XX-lecie istnienia)*. W: *Sprawy Międzynarodowe*. 2, 127-162.
- PIETRAŚ, Z. J. (1989), *Pojęcie i klasyfikacja ról międzynarodowych*. Lublin.
- RISSE-KAPPEN, T. (1996), *Exploring the Nature of the Beast: International Relations Theory and Comparative Policy Analysis Meet the European Union*. In: *Journal of Common Market Studies*. 34, 53-80.
- ROTFELD, A. D. (1984), *Polityczna rzeczywistość Europy a uchwały Spotkania Madryckiego: zasady bezpieczeństwa i kontynuacja KBWE*. W: *Sprawy Międzynarodowe*. 1, 17-38.
- ROTFELD, A. D. (1990), *Europejski system bezpieczeństwa in statu nascendi*, Warszawa.
- ROTFELD, A. D. (2005), *Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie: geneza, teraźniejszość, przyszłość*. W: *Stosunki Międzynarodowe*. 3-4, 9-30.
- SKRZYPEK, A. (2010), *Dyplomatyczne dzieje PRL w latach 1956-1989*. Pułtusk-Warszawa.
- SMOLAREK, M. (2016), *Udział Wojska Polskiego w operacjach pokojowych na Bałkanach*. W: Kozerański, D. (red.), *Międzynarodowe operacje pokojowe i stabilizacyjne w polskiej polityce bezpieczeństwa w XX i XXI wieku*. Warszawa, 116-136.
- ŚWITALSKI, P. (1993), *Rola KBWE w rozwiązywaniu konfliktów*. W: *Sprawy Międzynarodowe*. 4, 27-50.
- THIES, C. (2009), *Role Theory and Foreign Policy*. 35-36. https://www.researchgate.net/publication/228985348_Role_Theory_and_Foreign_Policy [dostęp: 20 II 2021]
- WEREMIUK, S. (2001), *Specyfika stosunków polsko-radzieckich w latach 1944-1991*. W: *Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego*. 14, 43-57.
- Wielka Karta Pokoju...* (1975), *Wielka Karta Pokoju: materiały Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie*. Warszawa.
- Wytyczne...* [b.r.], *Wytyczne w sprawie prezentacji problematyki KBWE w prasie, radio i telewizji*. AAN, GUKPPiW, sygn. 2275, k. 16 i n.
- ZAJĄC, J. (2013), *Role międzynarodowe państwa średniego – aspekty teoretyczne*. W: *Krakowskie Studia Międzynarodowe*. 4, 15-27.
- ZAJĄC, J. (2015), *Teoria ról międzynarodowych*. W: Zięba, R./Bieleń, S./Zajac, J. (red.), *Teorie i podejścia badawcze w nauce o stosunkach międzynarodowych*. Warszawa, 127-152.
- ZIĘBA, R. (1997), *Kształtowanie ogólnoeuropejskiego systemu bezpieczeństwa*. W: Bobrow, D. B./Haliżak, E./Zięba, R. (red.), *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe*. Warszawa, 452-459.
- ZIĘBA, R. (1998), *Funkcjonowanie paneuropejskiego mechanizmu bezpieczeństwa KBWE/OBWE*. W: *Studia Europejskie*. 3, 85-104.
- ZIĘBA, R. (1998), *Polska w OBWE*. W: Parzymies, S./Popiuk-Rysińska, I. (red.), *Polska w organizacjach międzynarodowych*. Warszawa, 179-202.
- ZIĘBA, R. (2013), *Polityka zagraniczna Polski w strefie euroatlantyckiej*. Warszawa.
- ZIĘBA, R. (2015), *Bezpieczeństwo europejskie czterdzieści lat po podpisaniu Aktu Końcowego KBWE*. W: *Rocznik Integracji Europejskiej*. 9, 109-122.

